

KULTUUR VÕI KÕIKSUS?

Kuidas uurida kultuuri? Kultuuri-teaduste metodoloogia. Koostanud Marek Tamm. *Gigantum humeris*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2016. 459 lk.

Metodoloogia on õpetus teadusliku uurimise meetoditest, hägusemas tavakasutuses aga meetodite kogum, kataloog või rippmenüü, millest võib valida oma uurimistöö jaoks kohase lähenemise brikolaaži. Tõdemus, et meetoditel on kui mitte aja-, siis vähemalt kujunemislugu, on kahtlemata käesoleva kogumiku oluline panus. Kuid üldisema (kultuuri)-teooriaga haakumata jääb metodoloogia käsitlemine klassifitseerivale tasandile ning sellest lõksust on raske pääseda. Metodoloogia ei saa läbi teooriata, eristusjoon nende vahel jääb ähmaseks.

Kogumiku pealkirjas püstitatakse küsimus, mis äratav huvi uurimispraktika(te) vastu, kuid alapealkirjas sõnastatud vastus on metadiskursiivne: kui tahta valida empiiriliseks uurimiseks radu ning sõrestikke, siis pidagem meeles – kultuuriteaduste (mitmuses) metodoloogia (ainsuses). Raamatu 14 peatükki, mis tunnistavad toimunuks „kultuurilise pöörde”, ei joondu enam distsipliinide, vaid omavahel põkkuvalt suhtlevate väljade, valdkondade, mõnikord (harva küll) koolkondade järgi. Need 14 ala on sisukorras tähistatud sõnatühendiga kultuuri-x või x-kultuur (sidekriipsuta). Esmapilgul võib lugeja ehmatada: mis siis kultuur ei ole?

Koostaja, ühtlasi sissejuhatuse ja ühe peatüki autor Marek Tamm ning teised kirjutajad on arvestanud, et lugejate hulgas on algajaid (ka esmakursuslasi, kellele loodetakse peatselt ning tõhusalt

videoloengute kaudu kultuurikompetentse vahendada, kes vajavad abi meetodite ning meetodi ja teooria vahelisel kireval väljal orienteerumiseks).

Üheks alusallikaks on huvitaval kombel A. L. Kroeberi ja C. Kluckhohni 1952. aastal ilmunud artikkel kultuurikontseptsioonidest (vt lk 20–21, 86), millele viitavad nii Marek Tamm kui ka Rein Raud ning milles (juba kultuurilise pöörde eelselt) avatakse seitse kultuuri määratlusrühma (kirjeldav, ajalooline, normatiivne, psühholoogiline, struktuuriline, geneetiline ja „ebatäielikud definitsioonid”). Kogumikus üritatakse anda põhimõistete selgeid definitsioone, jälgitakse viimase 40–50 aasta olulisi nihkeid kultuuri uuritavuse mõõtmete väljajoonistamises, uurimisküsimuste ümberhindamises ning distsipliinide piiritlemises, osutades erialade teisenelemisele, mõnikord ka sünergiale. Seletatakse, kuidas mõned elujõulised ning „mängu muutvad” uurimisküsimused on institutsioonide karmil käel tasalülitatud (nt Birminghami kultuuriuuringute koolkond), teised grupid aga tõusevad rahvusvaheliselt esile ning saavad tänu sellele institutsionaalset toidet. Sarnane diakrooniline lähenemine iseloomustab Tamme koostatud koguteost „Humani- taarteaduste metodoloogia” (TLÜ Kirjastus, 2011), mida oleks kasulik lehit- seda käesoleva raamatu kõrvale. Kirju- tajatele on ilmselt ka südamele pandud teistele peatükkidele osutamist, mis aga piirdub heal juhul paari vihjega sulgu- des, ilma ulatuslikuma sisulise seosta- tusega. Või ei jõudnudki autorid üksteise peatükke põhjalikult lugeda?

Peatükid on üles ehitatud sarnase mudeli alusel, lootuses, et erinevate

lähenediste vahelised ühendusjooned ja kontrastid paistavad lugejale selgemalt silma. Iga peatükk algab konkreetse teadussuuna määratlusega, vaadeldakse ka selle kujunemist ning olulisemaid ehk peamisi käsitlusi ja uurimisviise. Iga peatüki lõpetab „Juhtumianalüüs”. Viimane on termin, mis annab märku selle aktsepteeritud, ühtlustavast, ühesuunalisest ülekandest sotsiaalteadustest humanitaarteadustesse. See on küll kokkuleppeline eestikeelne vaste sõnapaarile *case study*, kuid „juhtum” on kergekaalulisem kui sotsiaalteadustes ja meditsiinis (laiendustega psühhoanalüüsi) kasutatav *case*. Siiski võib loota, et tulevikus ei asendata „juhtumit” anglismiga „keiss”. Ent mida see tähendab, kui nimetame uurimisformaadi *case study*’ks ning loobume muudest võimalustest? Kui teadlane teostab juhtumianalüüsi, eriti kui ta seab neid ritta kolm või enam, tuleb esiteks küsida, kas juhtumite analüüsimisel on kasutatud võrdväärseid meetodeid. Kas pole uurimisobjekti piiratud kunstlikult, jättes eksliku mulje, et nähtus on ette raamistatud? Järgmiseks, kas juhtumid on võrreldavad, sama relevantid? Selle sammu juures eksivad paljud kirjutajad, juhtumid võivad jääda kapseldunuks ning seostamatuks. Teoreetiline mõttearendus ei asenda võrdlusalust, analüüsi asemel oleks sageli täpsem öelda, et läbi on viidud teksti või näite kirjeldus. Juhtumianalüüsi kui mõiste kasutamine tekitab küsimuse ka analüüsi üldistusjõust, samuti tagasihoidlikuski mõttes seostest ning võrdlustest teiste juhtumitega. Emba-kumba, kas on loobutud üldistavatest järeldustest või peetakse neid ebaolulisteks. Kuna eri peatükkide juhtumianalüüsides on tegemist väga erinevate nähtustega, oleks olnud oluline seda nimetust põhjalikumalt seletada.

Kultuuriteaduste metodoloogiast kirjutamine peaks tuginema nii kultuuri kui ka kultuuriteaduste mõtestamisele. Metodoloogia on pigem teooria kui praktikate sugulane, nagu näitavad raamatu

esimese nelja peatüki rõhuasetused. Rein Raua kirjutatud peatükk „Üldine kultuuriteooria” on mänguline, kuid samal ajal range, kirevalt konkreetsete näidetega. See on ahvatlev kokkuvõttevema õpikust „Mis on kultuur? Sissejuhatus kultuuriteooriasse” (TLÜ Kirjastus ja Eesti Keele Sihtasutus, 2013). Tõnu Viigi käsitlus kultuurifilosoofiast on näiliselt avar (fenomenoloogiast, analüütilisest filosoofiast, poststrukturealist psühhoanalüüsini): „Kultuurifilosoofia põhiteemade hulka kuuluvad kultuuri kollektiivse reaalsuse ning selle mõju määramine inimese kaemusele ja käitumisele” (lk 51). Ent on raske aru saada leidsõnast „kultuurisõlteline tajum” – millise võõrkeele baasil on see termin tuletatud (ingl *culture-dependent perception*)? Niisugune probleem osutub käesoleva kogumiku keelekasutuses sagedaseks: kui ka võõrkeelset allikmaterjali on tõlgitud nõtkelt, võib lähtekeele metafoorne potentsiaal ning abstraktse/konkreetses sõnavara osakaal tekitada uues keeles siiski mittemidagiütlemaid kombinatsioone.

Kolmanda peatüki autor Toomas Gross annab tänuväärset avara ja lugejasõbraliku ülevaate viimase nelja kümnendi vaidlustest antropoloogias ning selle distsipliini olulistest hargnemistest ja muudatustest. See on eriti oluline, kuna paljud kogumikus mainitud valdkondadevahelised voogamised on impulsse saanud antropoloogiast, justkui kombates üldistumõõdet ehk avaramaid analüüsivõtteid. Aga nagu Gross seletab, on antropoloogiat kui distsipliini (või distsipliinide kobarat) alates 1980. aastatest läbinud sügavale ulatuv kriitika uurija varjatud subjektiivsuse kohta, rõhutades uurija vajadust end välitöö suhtes positsioneerida, anda aru oma kallutatusest ning piiridest. Seda peatükki hoolikalt lugedes on uurijal, taipamata, milliste haruliste teede ning põhimõtteliste vaidluste kaudu on meetodid kulgenud, vähem kiusatust oma tegevust ümber nimetada. Näiteks ei tõtta noor kirjandus-

uurija oma tööd kergemeelselt määratlema viie romaani „etnograafiliste kirjelduste” analüüsina ega ajakirjanduse ja kommunikatsioonimagistrant väitma, et ühe kortermaja elanikega tehtud 30 meiliintervjuu põhjal viib ta läbi kortermaja köökide materiaalse kultuuri etnograafilise uurimuse. Ehk üha sagedamini esinevad kraadikaitsjate teemade hulgas rahvustunde, identiteedi ja kollektiivse mälu mõistetele rajatud valikuuurimused (*case study*’d). Kas nendes akadeemilistes nähtustes väljendub paradigmatel paljus või uue keelepruugi vohamine?

Neljanda peatüki „Kultuuriajalugu” autori Marek Tamme käekirja juurde kuuluvad kolme-, nelja- või enama nimega kobarviited – niisugune teaduskirjanduse tulevark võib küll üliõpilast kohutada. Viies peatükk, Mihhail Lotmani „Kultuurisemiootika” moodustab koos Rein Raua käsitlusega kogumiku põhitelje. Nimelt, lähemalt uurides ilmneb Marek Tamme soov astuda (või jääda) dialoogi semiootika ning semiootikutega. Tamm väidab: „Järgnev lühike juhtumianalüüs püüabki näidata semiootilise vaatevinkli viljakust kultuuriajaloo, lähtudes Tartu–Moskva koolkonna „Kultuurisemiootika teesides” sõnastatud mõttest, et „eriti huvitav on erinevate äärmise korrastatuse poole püüdlevate kunstlikult loodavate määrgisüsteemide uurimine” [--], ja võttes põgusa vaatluse alla kõrgkeskaja Euroopas levinud eristavad märgid, mille kandmine tehti kohustuslikuks mitmesugustele sotsiaalsetele või religioossetele rühmadele” (lk 154–155). Tamme intrigeerivat dialoogipüüet semiootikutega võib lähemalt jälgida ajakirja Akadeemia kultuuriteooria erinumbris (2015, nr 4) Kalevi Kulliga kahasse kirjutatud avaartiklis „Eesti teooria”. Võrreldes mitmete käesoleva kogumiku autoritega, on Tamme juhtumianalüüs pelgalt kaunistuslik, vaevalt viis lehekülge pikk. Mihhail Lotmani peatükk on hästi sõnastatud loengukonspekt, mille üks olulistest panustest on Tartu–

Moskva koolkonna peaaegu unustatud kujunemisajaloo jutustamine koos säredate näidetega ja viidetega täiendavaks edasilugemiseks.

Hübriidmõiste *kultuuriteadused* osutab interdistsiplinaarsete sisendi ja väljundi seoste sagenemisele ehk ajaloolaste, antropoloogide, etnoloogide, folkloristide, kirjandus- ning kunstiteadlaste jt vastastikusele laenamisele, mis tihenes 1980. aastatel prantsuse kultuuriteooria mõjul. Mõned meetodid ristusid ja teised levisid mingite aspektide edasikandumise teel, nt tekstianalüüs ehk lähilugemine (hiljem tuli juurde huvitavalt vastandav kauglugemine, nt Franco Moretti), kvalitatiivne või kvantitatiivne sisuanalüüs (ingl *content analysis*), narratoloogia, välitöö meetod. Neid valdkondadeüleseid sõnu ja sõnauhendeid kohtab laiemalt võetud kultuuri uurivate üliõpilaste väitekirjade metodoloogia alaosas kõige sagedamini, tähistamaks seda, mida ja kuidas nad oma uurimistöodes „teevad”. Akadeemiline kuuluvus, st dialoogielendus mõne rohkem kui viis aastat ametis olnud kooslusega on fakultatiivne.

Mõiste *kultuuriteadused* kasutamine markeerib sotsiaalteaduste mõju humanitaariale, kuigi jääb lahtiseks, kas see mõju ongi ühepoolne ning hierarhiiseeriv (nt teljel „kõva”/„pehme”). Kristin Kuutma väidab aga Akadeemia kultuuriteooria erinumbris, et aastail 2008–2015 tegutsenud ja „kultuuruurimise edendamise Eestis metodoloogiliselt ja teoreetiliselt oluliselt panustanud” Kultuuriteooria Tippkeskuse „tegevuse tulemusena on [--] kujundatud uuenduslik keskkond niisuguse teoreetilise mõtte edenemiseks, mis rajaneb humanitaar- ja sotsiaalteadlaste koostööl ning sellest johtuval erialadevahelisel seotusel ja sünergial”.¹ Kas on põhjendatud väita, et käesolev raamat viib lõpule Eestis hiljaks jäänud „kultuurilise pöörde”? Raamatu kui ter-

¹ K. Kuutma, CEET. [Tutvustus.] – Akadeemia 2015, nr 4, [kaaneümbris].

vikulugemisel see küsimus tekib. Sisesejuhatuses väidab Tamm: „Kultuuri mõiste antropoloogiline ja semiootiline avardamine aitas läinud sajandi paaril viimasel kümnendil kaasa kultuurilise vaatenurga kiirele ekspansioonile paljudesse inimteadmise valdkondadesse, tagantjärele hakati seda nimetama „kultuuriliseks pöördeks” (ingl *cultural turn*). See 1990. aastatel käibele läinud kujund viitas kultuuri ootamatule populaarsusele paljudes humanitaariaharudes, huvi pöördumisele tähenduste, sümbolite, väärtushinnangute ja ettekujutuste uurimise vastu [–].” (lk 17) Kas kultuuriline pööre oli sündmus või tagasivaatava hinnangu sõnastus? Kas kultuuril oli mõttelisi tähendusi humanitaar- ning sotsiaalteaduste alastes uurimustes enne kultuurilist pööret? Mis on olnud kultuuri kitsamast tähendusest (eliitkultuuri või kaunite kunstidega piiritletud) lahtiütlemise ning populariseerimise kaudu pihustumise tagajärg? Raamat nendele küsimustele vastuseid ei anna, siin osutub võtmeliseks Birminghami kultuuriuuringute rühma tegevus, mille mõned uurijad rakendasid marksistliku kultuurianaalüüsi praktikaid. Huvitaval kombel on marksistlikest käsitlusvõimalustest käesolevas raamatus juttu äärmiselt põgusalt.

Eri peatükkide vahel on märgatavaid ebauhtlusi. Loetavamate ning elegantsemate hulgas on kindlasti Piret Peikeri „Kultuuriuuringud”, mis käsitleb Birminghami koolkonda, ja Eneken Laanese „Kultuurianalüüs”, mis avab Mieke Bali juhitud Amsterdami kultuurianaalüüsi koolkonna kujunemist ja tööd. Seevastu kitsalt ühte paradigmasse mahtuv „Kultuuripsühholoogia” (Aaro Toomela) jätab lugejale mulje, et muud võimalust ei ole kui lähtuda Vögotskist, mainimata nt Peeter Tulviste panust kultuuripsühholoogiasse kui erialasse. „Kultuuri-sotsioloogia” peatükk (Airi-Alina Allaste ja Kadi Annuk) kannatab samalaadsete kitsenduste all, keskendudes liiga teravalt ning alternatiive välistavalt Jeffrey

Alexanderi („köva programmi”, vt lk 312–313) kultuuritrauma mõistele, mille toetamiseks on pealiskaudselt ümber käidud Eestis kogutud mitmekesiste allikate ning uurimistöödega. Krista Kodrese „Visuaalkultuuri uuringud” on tänuväärselt selgete rõhuasetustega, mõistetekindel ning avar, kõneledes muu hulgas ka ummikseisudest ning poolleijäänud mõttevahetustest. Tõnis Kahu „Populaarkultuuri uuringute” peatükk seevastu valgub – vaatamata sisemisele liigendatusele – materjalirohkuse ning terminoloogilise eristamissoovi tõttu laiaili. Üks peatükk, Francisco Martíneze ja Patrick Laviolette'i kahasse kirjutatud „Materiaalse kultuuri uuringud” on vahendatud ingliskeelsest käsikirjast (tõlkija Triinu Pakk), selles on särtsu ja loomingulisi impulsse. Tauri Tuvi-kese („Kultuurigeograafia”) ning Indrek Ibruse („Digitaalkultuuri uuringud”) peatükid on mõtteliselt värsked ning näidete poolest uuenduslikud.

Tänapäevases kultuuride pluralismilembeses, kui mitte kõikehõlmavas akadeemilises õhustikus küllaltki levinud Mieke Bali mõiste *toolbox* (tööriistakast) ärgitab uurijaid olevikulisest vaatepunktist kombineerima meetodite komplekti ehk meetodiseadet, mis sobib uuritava nähtusega, „teoreetilise objekti” ehk „juhtumianalüüsiga”. Kuidas me teame, kas (või milliste mõõndustega) uuritav sobib valitud käsitlusviisiga või miks? Sageli on (kaitsmisel, oponentide) vastus, et kui ei sobi, paneme sobima. *Toolbox*'i meelevaldse rakendamisega kaasneb konteksti vähenemine, võltsipiiratus ning meetodi petlik asendamine teooriaga. Mõõngem aga, et meisterlikes käsitlustes võib Bali metodoloogiat kasutades konteksti hoopis süvendada ning pole asjatu nimetada tulemust Clifford Geertzi mõttes „tihedaks kirjelduseks”.

„Kuidas uurida kultuuri?” oleks väärinud väljajuhatust, kus erinevate peatükkide ühisosad ning vaidluskohad saanuks rõhutamist ning mõttelist vaagimist. Kogumikku lugedes kummitas

sellise teose alternatiivne ülesehitus, kuna metodoloogias kirjutamine ilma empiiriliste ehk rakenduslike näideteta tundub võimatu. Tõepoolest saaks metodoloogiat (ehk metodoloogiaid) avada induktiivselt, kirjeldades alusuuringute praktikaid, tuletades 10–15 näitest üldistavamaid kontseptuaalseid jõujooni (nagu seda on tehtud Victoria E. Bonnelli ja Lynn Hunti toimetatud raamatus „Beyond the Cultural Turn”, 1999).

Raamatu üheks väärtuslikumaks osaks on peatükkide bibliograafiad. Kahjuks ei kajastu nende rikkalikkus nimeregistris, mille järgi on põhitekstis enim mainitud (pärjatud) nimed Bal, Barthes, Cassirer, Foucault, Geertz, Hall, Levi-Strauss, Lotman. Pedagoogilisest lahkusest võinuks koostada ka alusbibliograafia kas või sajast kõige põhilisemast teosest, millega kultuuriuuringute üliõpilane võiks tutvuda.

Tänapäeva eesti keeles on paljupruugitud sõnaga „teadus” keeruline seis. Selle kasutaja (teadlane) näib tõusvat teiste seas kõrgemale isegi enne oma teaduslike töendite esitamist ning tema tegevus (x-teadus) kannaks justkui suuremat kaalu kui näiteks y-lugu. Saksa keelse mõiste *Kulturwissenschaften* (mitmuses) hõlmavus ei säili uusima suuna ingliskeelses nimetuses *cultural sciences* (vt lk 33), millel on piiratud (kui üldse mingi) tähendus. Eestis tegutsenud Kultuuriteooria Tippkeskuse uurijad lansseerisid vabavarana virtuaalsusse viis ingliskeelset kogumikku sarjas „Approaches to Culture Theory” („Lähenedisi kultuuriteooriale”), vältimaks sarja nimes segadusi kindla mõistega *cultural studies*, st Birminghami

kultuuriuuringute koolkonnaga, ja hoopis eirates grammatiliselt mõistusparast *cultural theory*t. Ingliskeelne moodustis *cultural sciences* on eufemistlik, samas eestikeelsel sõnal „kultuuriteadused” on inglise keelest tagasitõlkimise hõng man.

Kogumikku lugedes raskenes korjepaun „hallidest” ehk mittemidagiütlevalt eestindatud sõnadest, väljendustest ning retoorikast. Piirdugem siinkohal sõnadega „pealdada” (lk 291, ingl *superimpose?*), „prekaarsus” (lk 297–298, ingl *precariousness?*) ning „tehniksistlik” (lk 269; kas see, mis teeskleb tehniline olemast?), „kõva programm” (ingl *strong program*, lk 312). Segadused tegija/toimija/agendi vahel on nii geneaoloogilised kui ka kultuuritõkelised. Bruno Latouri jüngerite jaoks vastab toimija sõnale *actor*, postkolonialistlike teoreetikute jaoks on toimija (toimepanija) asemel käibel sõna *agent* (ingl *agent*, milles sisaldub vastuolulise, salatsemise ning kavaluse nüanss).

Kuigi käesolev raamat ei kannu märksõna „õpik”, on selge, et see on osalt võrsunud Tallinna Ülikooli allüksuse, praeguse nimetusega TÜHI kohustuslikust kraadiõppurite kursusest „Humanitaarteaduste metodoloogia” ning instituutideülestest üldainetest (inglise ja/või eesti keeles). Milline ka ei oleks raamatu suhe eelneva pedagoogilise seisukorraga, saaks seda kindlasti kasutada (eestikeelsete rühmade) õppetöös, mis loodetavasti toimub (osaliselt) „näotsiõppes”, mitte kaudseminarides.

TIINA KIRSS